การเคลื่อนย้ายของแรงงานทำไม้ชาวขมุ ที่ส่งผลกระทบต่อสถานภาพทางการเมืองระหว่างประเทศของสยามในดินแดนล้านนา ระหว่าง ค.ศ.1893-1907

ทิพย์สุดา จินดาปลูก[1]

บทคัดย่อ

บทความนี้ เป็นการศึกษาเหตุการณ์การเคลื่อนย้ายของชาวขมุจากหลวงพระบางที่เข้ามารับจ้างเป็นแรงงานทำไม้ในดินแดนล้านนา ระหว่าง ปี ค.ศ.1893 ถึง ค.ศ.1907 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ จักรวรรดินิยมอังกฤษ ฝรั่งเศส และสยาม ต่างหยิบยกเอาสถานการณ์ดังกล่าวมาเป็นประเด็นเจรจาต่อรองทางการเมืองและผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของตน จากการศึกษาพบว่า นับแต่คริสต์ศตวรรษที่ 19 ชาวขมุจากหลวงพระบาง ดินแดนในอาณานิคมของฝรั่งเศส นับเป็นแรงงานกลุ่มหลักที่เข้ามารับจ้างทำไม้ในดินแดนล้านนาของสยาม ทั้งยังเป็นแรงงานสำคัญที่ขับเคลื่อนกิจการอันเป็นผลประโยชน์ของอังกฤษ ดังนั้นการเคลื่อนย้ายของแรงงานชาวขมุจึงถูกทำให้กลายเป็นประเด็นปัญหาระหว่างประเทศ จนเกิดการเจรจาต่อรองหลายครั้ง กระทั่งได้ข้อยุติในปี ค.ศ.1907 กล่าวได้ว่า ปัญหาเกี่ยวกับชาวขมุนับเป็นส่วนหนึ่งที่ช่วยให้เกิดการริเริ่มแก้ไขปัญหาสิทธิสภาพนอกอาณาเขตของสยาม และช่วยยุติข้อพิพาทระหว่างฝรั่งเศสและสยามบนดินแดนล้านนาได้สำเร็จ หลังจากสถานการณ์คลี่คลายลง แรงงานชาวขมุยังคงเป็นที่ต้องการสำหรับกิจการสัมปทานป่าไม้สักอย่างต่อเนื่อง และกลายเป็นแรงงานเสรีจากภายนอกที่มีบทบาทสำคัญสุดต่อการขับเคลื่อนกิจการแบบทุนนิยมตะวันตก ให้ดำเนินต่อไปได้ในยุคที่เศรษฐกิจ-สังคมของดินแดนล้านนากำลังเปลี่ยนผ่านไปสู่ยุคสมัยใหม่

คำสำคัญ: ขมุ หลวงพระบาง ล้านนา กิจการสัมปทานป่าไม้สัก สถานภาพทางการเมืองระหว่างประเทศ

---

[1] นักศึกษาปริญญาโท ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

The Khmu Teak Concession Laborer's Movement and the Effects to The International Politic Situation of Siam in the Lan Na between 1893–1907

Thipsuda Jindaplook[2]

Abstract

This article studies the movement and the migration of Khmu from Luang Pra Bang in order to be teak labor in Lan Na between 1893 to 1907. Around this time, the British Empire, the French Empire, and Siam took advantages of this issue and brought the issue to a negotiation related with their political and economic concerns.The study found that since the 19th century, Khmu from Luang Pra Bang, which was colonized by the French Empire, were the main labor in teak concession in Lan Na. Also, they were the main labor for British companies. Thus, the migration of Khmu caused a problem among the British Empire, the French Empire, and Siam and a conclusion of this issue was finally agreed in 1907. It can say that the problem about Khmu is a part of an attempt of the Siamese state to solve about extraterritoriality problem and other disputes between Siam and the French Empire. After the problem was solved, demand of Khmu labor in teak concession still continued and they became free labor from outside who played an important role on the economic process in Western capitalism way. This process was simultaneously occurred with an economic and social change in Lan Na when it became the modern society.

Keywords: Khmu, Luang Prabang, Lan Na, Teak Concession, International Politic Situation.

[2] Graduate Student, Department of History, Faculty of Humanities, Chiang Mai University.

วัตถุประสงค์ในการศึกษา

เพื่ออธิบายความสำคัญของแรงงานทำไม้ชาวขมุ ต่อการขยายตัวของกิจการสัมปทานป่าไม้สักอันเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่เริ่มขยายเข้ามาในล้านนา ตลอดจนความสำคัญต่อรัฐบาลสยามในการบริหารจัดการความสัมพันธ์ทางการเมืองกับอังกฤษและฝรั่งเศสในดินแดนล้านนา ช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20

ขอบเขตในการศึกษา และวิธีการศึกษา

การศึกษาในส่วนนี้จำกัดช่วงเวลาอยู่ในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 เป็นหลัก โดยศึกษาจากเอกสารประเภทจดหมายเหตุ บันทึกของชาวต่างชาติ หนังสือ เอกสารทางวิชาการ ตลอดจนข้อมูลจากการสัมภาษณ์ที่เกี่ยวข้องกับแรงงานชาวขมุและกิจการสัมปทานป่าไม้สักในล้านนาตามช่วงเวลาดังกล่าว

บทนำ

สถานการณ์การเคลื่อนย้ายของแรงงานชาวขมุจากหลวงพระบางเข้ามารับจ้างเป็นแรงงานทำไม้ในล้านนา กลายเป็นอีกประเด็นสำคัญที่ถูกอังกฤษ ฝรั่งเศส รวมทั้งสยาม ต่างหยิบยกขึ้นมาใช้ในการเจรจาต่อรองทางด้านการเมืองและผลประโยชน์ของแต่ละฝ่ายที่มีอยู่ในดินแดนล้านนา นับตั้งแต่ ฝรั่งเศสเข้ามาปกครองดินแดนหลวงพระบาง ในปี ค.ศ. 1893 กล่าวคือ อังกฤษต้องการแรงงานชาวขมุมาเป็นกำลังสำคัญสำหรับการทำไม้ในล้านนา ส่วนฝรั่งเศสต้องการการรับรองสิทธิ์ความเป็นผู้คุ้มครองแรงงานชาวขมุในล้านนา อันมีผลเกี่ยวเนื่องกับอำนาจความมั่นคงของฝรั่งเศสในดินแดนหลวงพระบาง และสยามพยายามรักษาสมดุลระหว่างความต้องการแรงงานทำไม้ของอังกฤษกับสิทธิอำนาจของฝรั่งเศสเหนือแรงงานชาวขมุ ที่อาจกระทบต่ออธิปไตยของสยามในล้านนาเป็นอย่างมาก กว่าที่ปัญหาความยุ่งยากเกี่ยวกับการเคลื่อนย้ายของแรงงานชาวขมุ ที่ไปซ้อนทับกับการจัดวางดุลอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจของจักรวรรดินิยม อังกฤษ ฝรั่งเศส และสยามในล้านนาจะสามารถคลี่คลายลงไปได้ก็ล่วงมาถึงช่วงเวลาการร่วมลงนามในสนธิสัญญาสยาม – ฝรั่งเศส ฉบับวันที่ 23 มีนาคม ค.ศ. 1907 แสดงให้เห็นว่า สถานการณ์การเคลื่อนย้ายของแรงงานชาว

ขมุจากหลวงพระบางเข้ามารับจ้างเป็นแรงงานทำไม้ในล้านนา มีความสำคัญต่อนโยบายความสัมพันธ์ระหว่างประเทศของสยามบนดินแดนล้านนาอยู่ไม่น้อย

ทว่า การศึกษากิจการสัมปทานป่าไม้สักในล้านนา ช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 ที่ผ่านมา มีปริมาณการศึกษาเกี่ยวกับบทบาทและความสำคัญของแรงงานทำไม้ชาวขมุต่อประวัติศาสตร์ล้านนาตามช่วงเวลาดังกล่าวจำนวนน้อยมาก อันเนื่องมาจาก สถานภาพการศึกษาประวัติศาสตร์ล้านนายุคสัมปทานป่าไม้สัก มักมุ่งเน้นความสนใจไปที่บทบาทและความสำคัญของกลุ่มทุนผู้ประกอบกิจการสัมปทานป่าไม้สักและปฏิสัมพันธ์ของรัฐสยามกับกลุ่มทุนเป็นหลัก[3] ขณะเดียวกันทางด้านมานุษยวิทยา แม้มีการศึกษาเพื่อทำความเข้าใจวิถีชีวิตของชาวขมุภายในหลวงพระบางอย่างลึกซึ้ง แต่เป็นการทำความเข้าใจสาเหตุและปัจจัยภายในของชาวขมุ ที่ทำให้เกิดการเดินทางเข้ามาเป็นแรงงานรับจ้างทำไม้ในล้านนาเป็นจำนวนมากเท่านั้น[4] ยังขาดการเชื่อมโยงกับเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ของล้านนา

---

[3] ตัวอย่างสำคัญ ได้แก่ วรรณชลีย์ บุญมี. (2520). **ความสัมพันธ์กับอังกฤษในบางลักษณะสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว : การป่าไม้และการเหมืองแร่.** วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, กรุงเทพฯ. ชมัยโฉม สุนทรสวัสดิ์. (2521). **การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์เกี่ยวกับกิจการป่าไม้ภาคเหนือของไทยตั้งแต่ พ.ศ. 2439 ถึง พ.ศ. 2475**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ. และเหมือนพิมพ์ สุวรรณกาศ. (2556). **อุตสาหกรรมป่าไม้กับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของเมืองแพร่ (พ.ศ. 2479 - 2504)**. วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.

[4] ตัวอย่างสำคัญ ได้แก่ บุญช่วย ศรีสวัสดิ์. (2545). **ชาวเขาในไทย.** กรุงเทพฯ : มติชน. LeBar, Frank M. (1967). Observations on the movement of Khmu? into north Thailand. **Journal of the Siam Society**. 55(1), 61 – 79. และ Évrard, Olivier. (2011). Oral Histories of Livelihoods and Migration under Socialism and Post-socialism among the Khmu of Northern Laos. In Michaud, Jean. and Forsyth, Tim.

ดังนั้น การศึกษาในครั้งนี้ จึงเป็นการเชื่อมโยงสถานการณ์การเคลื่อนย้ายของแรงงานชาวขมุจากหลวงพระบางที่เดินทางเข้ามารับจ้างเป็นแรงงานทำไม้ในล้านนา เข้ากับปรากฏการณ์การขยายอิทธิพลของจักรวรรดินิยมอังกฤษ ฝรั่งเศส และสยาม ในดินแดนล้านนา ช่วง ค.ศ. 1893 – 1907 เพื่อนำไปสู่ข้อเสนอที่ว่าแรงงานทำไม้ชาวขมุในประวัติศาสตร์ล้านนายุคสัมปทานป่าไม้สักกลุ่มนี้ ได้เข้าไปมีบทบาทและความสำคัญต่อการการเจรจาต่อรองอำนาจทางการเมืองและผลประโยชน์ของสยามในล้านนา กับจักรวรรดินิยมอังกฤษและฝรั่งเศส อันมีผลสำคัญต่อความเปลี่ยนแปลงในประวัติศาสตร์ล้านนายุคเริ่มต้นสมัยใหม่นี้ได้อย่างไร

ความสำคัญของแรงงานชาวขมุต่อกิจการสัมปทานป่าไม้สักในล้านนา

การขยายตัวของกิจการสัมปทานป่าไม้สักของกลุ่มทุนอังกฤษ ที่เข้ามาพร้อมกับบริบทการล่าอาณานิคมและการสร้างเครือข่ายเศรษฐกิจแบบทุนนิยมตะวันตกของจักรวรรดินิยมอังกฤษในภาคพื้นทวีปเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ตลอดช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 ส่งผลให้แรงงานภายนอกระบบสังคมของท้องถิ่น อย่างแรงงานชาวขมุในหลวงพระบาง มีสถานะเป็นแรงงานเสรีและกลายเป็นกลุ่มแรงงานทำไม้สำคัญต่อกิจการสัมปทานป่าไม้สักของอังกฤษในล้านนาอย่างมาก อันเนื่องมาจากช่วงเวลาเดียวกันนี้ แรงงานในระบบเศรษฐกิจของท้องถิ่นล้านนาถูกตรึงไว้กับระบบไพร่ ไพร่ทุกคนมีหน้าที่ต้องไปเกณฑ์แรงงานให้แก่มูลนายท้องถิ่น และมีเพียงมูลนายท้องถิ่นเท่านั้นที่สามารถเรียกใช้แรงงานจากไพร่ในสังกัดได้ (สรัสวดี อ๋องสกุล, 2551, น. 491 - 499) อีกทั้งการใช้แรงงานในระดับครัวเรือนตลอดจนในระดับชุมชน ถูกดึงไปใช้ในภาคเกษตรกรรมอย่างเข้มข้น (รัตนาพร เศรษฐกุล, 2552, น. 118 - 119) ดังนั้นแรงงานท้องถิ่นในล้านนาส่วนใหญ่ จึงยังมีพันธะต่อมูลนายและวิถีชุมชนภาคเกษตรกรรมอย่างเหนียวแน่น และไม่สามารถปลีกตัวออกจากวิถีชีวิตแบบจารีต เข้าไปทำงานภายในป่าต่อเนื่องเป็นแรมปีตามแบบแผนขั้นตอนการทำไม้อันเป็นหัวใจสำคัญของกิจการสัมปทานป่าไม้สักได้โดยทันที ขณะเดียวกันข้อจำกัดดังกล่าวเป็นที่มาสำคัญ ต่อมุมมองของนายจ้างหรือกลุ่มทุนทำไม้ส่วนใหญ่ที่มักมองว่าแรงงานชาวท้องถิ่น

เกียจคร้าน ไม่มีความอดทนต่อการทำงานหนักในป่าต่อเนื่องกันเป็นเวลานานๆ ได้[5] ทำให้แรงงานท้องถิ่นมีภาพลักษณ์ไม่เป็นไปตามคุณสมบัติของแรงงานทำไม้ที่นายจ้างต้องการด้วยเช่นกัน

แต่อย่างไรก็ตาม การประกอบกิจการสัมปทานป่าไม้สักในล้านนา ยังคงสามารถให้ผลประโยชน์แก่กลุ่มทุนและจักรวรรดินิยมอังกฤษจากการค้าไม้สักในจำนวนมหาศาล ด้วยเหตุนี้ จึงเกิดการรับจ้างแรงงานจากภายนอกเข้ามาเป็นแรงงานทำไม้ เพื่อทดแทนแรงงานท้องถิ่นเป็นจำนวนมาก ซึ่งพบว่า แรงงานชาวขมุ[6] จากดินแดนภายใต้การปกครองของหลวงพระบาง โดยเฉพาะกลุ่มที่มีถิ่นฐานอยู่ในเขตลุ่มน้ำเบ็ง น้ำทา และน้ำอู อันเป็นสาขาของแม่น้ำโขงทางฝั่งหลวงพระบาง (Le Bar, 1967, p. 63 – 65) คือ แรงงานกลุ่มใหญ่ที่เข้ามารับจ้างทำไม้ให้แก่กลุ่มทุนกิจการสัมปทานป่าไม้สักในล้านนา ตลอดช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20

เนื่องจาก ชาวขมุจากหลวงพระบางเป็นกลุ่มคนที่มีภูมิปัญญาสำหรับการดำรงชีวิตภายในป่า จึงมีความคุ้นเคยกับการใช้ชีวิตภายในป่า ประกอบกับเส้นทางระหว่างบ้านเกิดของแรงงานชาวขมุในหลวงพระบางกับป่าสัมปทานในล้านนา ล้วนอยู่ในภูมิประเทศที่เต็มไปด้วยภูเขาสูงสลับซับซ้อนและห่างไกล จึงต้องอาศัยนายฮ้อยผู้รู้เส้นทางเป็นคนนำทางเท่านั้น ทำให้แรงงานชาวขมุที่มารับจ้างทำไม้ในล้านนาไม่สามารถออกเดินทางกลับไปยังบ้านเกิดตามลำพังหรือตามอำเภอใจได้ จำเป็นต้องอยู่ทำงานจนครบตามกำหนด เพื่อรอจนกว่านายฮ้อยจะมารับกลับไป (Évrard, 2011, p. 90 – 93) จึงเป็นเงื่อนไขที่บีบรัดให้แรงงานชาวขมุตัดขาดจากวิถีชุมชนในหลวงพระบาง แต่สามารถทำงานในป่าต่อเนื่องกันเป็นเวลานานจนกว่าจะครบรอบกำหนดการทำไม้คราวหนึ่งๆ ได้

เงินค่าจ้างยังเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้แรงงานชาวขมุในหลวงพระบางออกเดินทางเข้ามารับจ้างเป็นแรงงานทำไม้ในล้านนา เนื่องจากระบบเศรษฐกิจแบบเงินตราค่อยๆ เข้าไปมี

---

[5] Diplomatic and Consular Reports. Siam. Report for the Year 1899 on the Trade and Commerce of the Consular District of Chiengmai. 1900. และ เสรี ชมภูมิ่ง. (2014, 8 พฤศจิกายน). [บทสัมภาษณ์].

[6] หจช. ร. 5 ม. 16/10 รายงานพระองค์เพ็ญเสด็จตรวจการป่าไม้ ลงวันที่ 1 – 5 พฤษภาคม ร.ศ. 122.

บทบาทต่อกิจกรรมทางเศรษฐกิจของชาวขมุมากขึ้น ทั้งในด้านการจ่ายเงินภาษีให้แก่รัฐ และการใช้เงินเป็นสื่อกลางแลกเปลี่ยนสินค้ากับภายนอก แต่ปริมาณเงินตราในระบบเศรษฐกิจของหลวงพระบางมีไม่เพียงต่อความต้องการใช้เงินของชาวขมุ(De Reinach, 1911, p. 222) ประกอบกับพื้นที่หาของป่า (พระวิภาคภูวดล, 2533, น. 193) และที่ดินเพาะปลูก (ดำรง ทายานิน, 2548, น. 8 - 110) ของหมู่บ้านชาวขมุแต่ละหมู่บ้านล้วนมีขอบเขตอยู่อย่างจำกัด ดังนั้นการออกเดินทางไปรับจ้างทำไม้ในฝั่งล้านนา จึงเป็นช่องทางใหม่สำหรับชาวขมุในหลวงพระบางที่สามารถใช้แรงงานแลกเปลี่ยนเป็นเงินตราสำหรับนำมาใช้ในชีวิตประจำวันได้

แม้ว่าการทำไม้ในป่าเป็นงานหนักและเสี่ยงอันตราย แต่ก็ได้รับการประกันความเสี่ยงทั้งในเรื่องปัจจัยสี่ คือ อาหาร ที่พักอาศัย เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรค จากนายจ้างซึ่งเป็นผู้รับผิดชอบและจัดหามาให้แก่คนงาน[7] อีกทั้งยังได้รับเงินค่าจ้างเป็นสิ่งแลกเปลี่ยนต่างตอบแทนเมื่อทำงานครบตามกำหนดสัญญา หลังจากนั้น เงินค่าจ้างมักถูกนำไปแลกเปลี่ยนเป็นสิ่งของมีค่าสำหรับชาวขมุ เช่น กลองมโหระทึก เครื่องเงิน อีกต่อหนึ่ง เพื่อนำกลับไปยังบ้านเกิด ใช้เป็นสินสอด ตลอดจนเป็นเครื่องแสดงสถานะภาพทางสังคมที่ดีขึ้น ผลลัพธ์ในด้านของความสำเร็จเหล่านี้ กลายเป็นแรงบันดาลใจให้แก่ชาวขมุรุ่นต่อไป ออกเดินทางเข้ามารับจ้างเป็นแรงงานทำไม้อย่างต่อเนื่อง[8] โดยมีนายฮ้อยชาวขมุ ซึ่งบางคนคืออดีตแรงงานทำไม้ชาวขมุที่ภายหลังมีโอกาสผันตัวไปเป็นตัวแทนจัดหาแรงงานชาวขมุในหลวงพระบางมาป้อนให้แก่ผู้ประกอบกิจการสัมปทานป่าไม้สักในล้านนา และทำหน้าที่จัดหางานให้แก่ชาวขมุที่อยู่ในฝั่งหลวงพระบางด้วยเช่นกัน ในด้านหนึ่ง งานบริการของนายฮ้อยชาวขมุ มีส่วนเอื้อให้การจ้างแรงงานชาวขมุจากหลวงพระบางสนองต่อความต้องการของกลุ่มทุนทำไม้ไม่น้อย เพราะเป็นคนกลางสำคัญที่นำพาแรงงานชาวขมุจากหลวงพระบางจำนวนมากเข้ามาในล้านนา และเข้าถึงทุกผืนป่าสัมปทานที่ต้องการจ้างแรงงานทำไม้ชาวขมุ

แรงงานชาวขมุจากหลวงพระบางจึงกลายเป็นแรงงานกลุ่มใหญ่ที่เข้ามารับจ้างทำไม้อยู่ในล้านนา ขณะเดียวกันก็ถือว่าเป็นกำลังสำคัญที่เข้ามารองรับกิจการสัมปทานป่าไม้สัก อันเป็นกิจการรมทางเศรษฐกิจแบบใหม่ ของกลุ่มทุนกลุ่มใหม่ ให้สามารถขับเคลื่อนขนานไป

[7] ชัยสิน มณีนันท์. (2557, 4 ธันวาคม). **สัมภาษณ์**.

[8] วาง บัวนาค. (2557, 2 ตุลาคม). **สัมภาษณ์**.

กับลักษณะสังคมแบบจารีตของล้านนาได้อย่างต่อเนื่อง ตลอดช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 โดยเทียบเคียงได้จากข้อมูลที่แสดงปริมาณความต้องการจ้างแรงงานชาวขมุในปีหนึ่งๆ ในผลการศึกษาของ LeBar (1967, p. 69 - 70) และ Évrard (2011, p. 92) ต่างให้ข้อมูลที่สอดคล้องกันว่าในช่วงทศวรรษ 1890-1930 มีแรงงานชาวขมุจากหลวงพระบางเข้ามารับจ้างเป็นแรงงานทำไม้ในล้านนา ไม่น้อยกว่า 300-400 คนต่อปี ขณะที่งานของ สมภพ มานะรังสรรค์แสดงให้เห็นว่า ในช่วง ค.ศ. 1896-1914 มีแรงงานรับจ้างชาวขมุอาศัยอยู่ในล้านนา เฉลี่ยปีละ 3,914 คน (Manarungsan, 1989, p. 133) ส่วนขอบเขตพื้นที่ที่มีแรงงานชาวขมุจากหลวงพระบางเข้าไปรับจ้างทำไม้นั้น มีอยู่ในทุกเมืองของล้านนาที่เปิดพื้นที่ให้รับสัมปทานป่าไม้สัก ตามรายชื่อเมืองที่ปรากฏในศุภอักษรเรื่องขมุ ค.ศ.1891 ได้แก่ เมืองน่าน เมืองแพร่ นครลำปาง นครลำพูน นครเชียงใหม่ รวมถึงเมืองตากและกำแพงเพชร[9] จึงกล่าวได้ว่ามีแรงงานชาวขมุเข้ามารับจ้างเป็นแรงงานทำไม้อยู่ในล้านนาเป็นจำนวนมาก และกระจัดกระจายไปทั่วดินแดนล้านนา

แม้ว่า แรงงานชาวขมุมีสถานภาพเป็นแรงงานเสรีในล้านนา แต่เมื่อหลวงพระบางตกเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศสในปี ค.ศ.1893 ทำให้กลุ่มคนที่มีชื่อเรียกว่า “ขมุ” มีสถานะเป็นคนในความคุ้มครองของฝรั่งเศสไปในทันที และต่อจากนี้ไป ฝรั่งเศสจะหยิบยกประเด็นเกี่ยวกับสถานภาพของแรงงานชาวขมุจากหลวงพระบาง มาใช้เป็นเครื่องมือเรียกร้องสิทธิทางการเมืองในดินแดนล้านนาจากสยาม เพื่อนำไปสู่การคานอำนาจกับอิทธิพลของอังกฤษในดินแดนล้านนาอย่างจริงจัง อันเป็นเหตุให้สถานการณ์การเคลื่อนย้ายของแรงงานชาวขมุจากหลวงพระบางที่เข้ามารับจ้างเป็นแรงงานทำไม้ในล้านนา ไปกระทบต่อความมั่นคงทางอำนาจอธิปไตยของสยามและผลประโยชน์จากการทำไม้ของกลุ่มทุนอังกฤษ จนนำไปสู่ปัญหาข้อพิพาทระหว่าง อังกฤษ ฝรั่งเศส และสยาม ตลอดช่วง ค.ศ.1893 – 1907

[9] หจช. ร.5 ม. 58/77 หนังสือราชการปี 109 มหาดไทย ราชการหัวเมือง ขมุ ลงวันที่ 10 มกราคม ร.ศ. 109 – 30 กรกฎคม ร.ศ.110.

ฝรั่งเศสเรียกร้องสิทธิ์ให้ความคุ้มครองแรงงานทำไม้ชาวขมุในล้านนา

หลังจากวิกฤตการณ์ ร.ศ.112 (ค.ศ.1893) อาณานิคมอินโดจีนของฝรั่งเศสได้ขยายเขตแดนมาประชิดติดกับล้านนาทางด้านตะวันออก โดยมีแม่น้ำโขงเป็นเส้นแบ่งเขตแดนระหว่างเมืองน่านกับเมืองหลวงพระบางขึ้นมาใหม่ ที่สำคัญคือ ทำให้อาณานิคมของฝรั่งเศสต้องมาประชิดติดกับเขตอิทธิพลของอังกฤษด้วยเช่นกัน และเนื่องจากอังกฤษมีอิทธิพลอยู่ในดินแดนล้านนาอย่างชัดเจน ดังเห็นได้จาก เศรษฐกิจของล้านนาไปสัมพันธ์กับเศรษฐกิจการค้าทางด้านมะละแหม่งอย่างใกล้ชิด ในล้านนามีการใช้เงินสกุลรูปีของอังกฤษกันอย่างแพร่หลาย และมีกลุ่มทุนของอังกฤษเป็นผู้ประกอบกิจการสัมปทานป่าไม้สักรายใหญ่ในล้านนา (สรัสวดี อ๋องสกุล, 2551, น. 522 - 529) ส่วนด้านการเมือง มีการตั้งสำนักงานกงสุลอังกฤษขึ้นที่เชียงใหม่ มาตั้งแต่ปี ค.ศ.1883 มีจุดประสงค์เพื่อให้มีเจ้าหน้าที่ของรัฐบาลอังกฤษเข้ามาประจำอยู่ในล้านนาได้โดยตรง แลกกับการมอบสิทธิสภาพนอกอาณาเขตของคนในบังคับอังกฤษเชื้อชาติเอเชียที่อยู่อาศัยในล้านนาให้แก่รัฐบาลสยาม (รัตนาพร เศรษฐกุล, 2529, น. 112 - 117) แต่เมื่อหันกลับมามองอิทธิพลของฝรั่งเศส ยังนับว่ามีอิทธิพลทั้งทางด้านเศรษฐกิจและการเมืองอยู่ในล้านนาน้อยมาก ด้วยเหตุนี้ สถานการณ์ที่มีแรงงานชาวขมุจากหลวงพระบางเข้ามารับจ้างเป็นแรงงานทำไม้ให้แก่อังกฤษจำนวนมาก จึงถูกฝรั่งเศสนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการสร้างอิทธิพลของฝรั่งเศสในล้านนาขึ้นมาบ้าง เพื่อถ่วงดุลกับอิทธิพลของอังกฤษที่มีอยู่มากในล้านนา และสกัดกั้นไม่ให้ข้ามไปกระทบกับเขตแดนอธิปไตยของฝรั่งเศสที่แท้จริง ซึ่งอยู่บนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง โดยเฉพาะเมืองหลวงพระบางอันเป็นเมืองศูนย์กลางของอาณานิคมฝรั่งเศสในลาวตอนบน

การคานอำนาจกับอิทธิพลของอังกฤษในล้านนา จึงเริ่มจากการสร้างเขตปลอดอิทธิพลของอังกฤษและสยามขึ้นจากทางฝั่งของล้านนา เพื่อเป็นแนวป้องกันชั้นนอก กันไม่ให้อิทธิพลของอังกฤษรุกล้ำเข้าไปยังส่วนที่เป็นเขตอธิปไตยของฝรั่งเศสอันแท้จริง ซึ่งอยู่ทางฝั่งซ้ายหรือฟากตะวันออกของแม่น้ำโขง ทั้งยังมีเมืองหลวงพระบางเป็นศูนย์กลางสำคัญตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำโขงด้วยเช่นกัน ดังเห็นได้จาก ฝรั่งเศสเป็นฝ่ายกำหนดให้มีเขตปลอดทหารและข้าราชการสยามขึ้นในจังหวัด 25 กิโลเมตรบนฝั่งขวาหรือฟากตะวันตกของแม่น้ำโขง ตามที่ระบุไว้ในสนธิสัญญาสยาม-ฝรั่งเศส ฉบับวันที่ 3 ตุลาคม ร.ศ.112 (ค.ศ.1893) (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ,

2554, น. 83 - 84) คาบเกี่ยวกับพื้นที่ของเมืองเงินหรือกุฏสาวดีทางฝั่งขวาแม่น้ำโขงในความปกครองของเมืองน่านตามจารีตอยู่ด้วย (สรัสวดี อ๋องสกุล, 2534, น. 91 - 93)

ในด้านหนึ่งฝรั่งเศส พยายามสร้างอิทธิพลของตนขึ้นในเขต 25 กิโลเมตร ด้วยการอาศัยช่องโหว่ใน ศุภอักษร "เรื่องขมุ" ที่สยามเคยประกาศใช้ในปี ร.ศ.110 (ค.ศ.1891) อันมีใจความสำคัญคือ สยามได้มอบสิทธิ์และอำนาจคุ้มครองชาวขมุที่เข้ามารับจ้างในพระราชอาณาเขตของสยาม ไม่ว่าแรงงานชาวขมุเหล่านั้นจะมาจากเขตแดนของเมืองน่านหรือเขตแดนของหลวงพระบางก็ตาม ให้ถือว่าเป็นคนภายใต้พระราชอำนาจการปกครองของกษัตริย์หลวงพระบาง โดยให้กษัตริย์หลวงพระบางเป็นผู้แต่งตั้งคนของพระองค์ขึ้นเป็น "นายหมวดชาวขมุ" ทำหน้าที่เป็นคนกลางระหว่างแรงงานชาวขมุกับเจ้าเมือง กรมการ ในท้องที่ที่มีชาวขมุอาศัยอยู่ ทั้งนี้ไม่มีการระบุไว้ว่าสิทธิ์และอำนาจดังกล่าวจะสิ้นสุดลงเมื่อใด[10] ดังนั้นเมื่อหลวงพระบางอยู่ภายใต้การปกครองของฝรั่งเศส ในปี ค.ศ. 1893 ฝรั่งเศสจึงสามารถนำหลักการจากศุภอักษรดังกล่าวไปตีความว่า สยามได้มอบสิทธิ์ในการปกครองชาวขมุให้แก่กษัตริย์หลวงพระบางไปแล้ว ซึ่งสิทธิ์นี้ยังรวมไปถึงสิทธิ์เหนือดินแดนถิ่นที่อยู่อาศัยของชาวขมุด้วยเช่นกัน[11] และนำมาใช้เป็นข้อกล่าวอ้างว่าฝรั่งเศสไม่มีสิทธิห้ามปราม ขัดขวางเจ้านายเมืองหลวงพระบาง ในการรุกล้ำเข้าไปจัดการบริหารปกครองในเขต 25 กิโลเมตรของเมืองน่านได้ เพราะเป็นอีกพื้นที่หนึ่งที่มีประชากรชาวขมุตั้งถิ่นฐานอยู่ และเป็นการกระทำตามสิทธิและอำนาจของกษัตริย์หลวงพระบางตามศุภอักษร "เรื่องขมุ" (De Reinach, 1911, p. 128) แม้ว่าสยามไม่เห็นด้วยกับการกระทำของหลวงพระบางและได้มีการประท้วงไปยังฝรั่งเศสเพื่อให้ยับยั้งการกระทำที่รุกล้ำเข้ามาในเขต 25 กิโลเมตรอยู่หลายครั้งก็ตาม

ไม่เพียงเท่านั้น ฝรั่งเศสที่แทบจะไม่มีอิทธิพลและผลประโยชน์ใดๆ อยู่ในล้านนามาก่อน แต่หลังจากการเข้ายึดครองหลวงพระบาง ในปี ค.ศ.1894 ฝรั่งเศสแจ้งมายังรัฐบาลสยามให้ทราบเรื่องการแต่งตั้งกงสุลฝรั่งเศสขึ้นมาประจำที่เมืองน่าน โดยใช้กรณีที่มีแรงงานขมุจากฝั่ง

---

[10] หจช. ร.5 ม. 58/77 หนังสือราชการปี 109 มหาดไทย ราชการหัวเมือง ขมุ ลงวันที่ 10 มกราคม ร.ศ.109 – 30 กรกฎคม ร.ศ.110.

[11] MAE. Bangkok collétion, file 101. Lettre No.22 du Consulat de France à Nan [LUGAN] à Monsieur de la République Française à Bangkok du 15e Septembre 1910.

ช้ายแม่น้ำโขงจำนวนมากเข้ามารับจ้างเป็นแรงงานทำไม้ในล้านนา มาเป็นเหตุผลสำคัญที่ควรให้มีเจ้าหน้าที่ของฝรั่งเศสเข้ามาคุ้มครอง ดูแลผลประโยชน์ให้แก่คนในบังคับดังกล่าวโดยตรง เหมือนดังกรณีของอังกฤษบ้าง[12] ต่อมาในปี ค.ศ.1895 กงสุลฝรั่งเศสประจำเมืองน่าน อ้างอิงพระราชอำนาจของกษัตริย์หลวงพระบาง ให้มีการแต่งตั้งนายหมวดขมุขึ้นมาใหม่ โดยมีเจ้าศรีสญไชยมาประจำอยู่ที่เมืองเชียงใหม่ และ เจ้าโสมลักษณวงษ์มาประจำอยู่ที่เมืองน่าน ในตำแหน่ง “ผู้ช่วยกงสุลฝ่ายชาวพื้นเมือง” ของกงสุลฝรั่งเศสประจำเมืองน่าน ทำหน้าที่ช่วยเหลือกงสุลฝรั่งเศสติดต่อประสานงาน รับข้อร้องเรียน สำรวจและขึ้นทะเบียนรายชื่อแรงงานชาวขมุตามเมืองต่างๆ ในเขตรับผิดชอบของเจ้านายแต่ละพระองค์เพื่อรวบรวมให้แก่กงสุล ทั้งยังได้รับสิทธิ์ชำระคดีความเล็กๆ น้อยๆ ให้แก่ชาวขมุที่มารับจ้างทำไม้ในล้านนาจากทางกงสุลฝรั่งเศส[13]

ถึงแม้ว่าทางสยามไม่ยอมรับการปฏิบัติหน้าที่ในตำแหน่งผู้ช่วยกงสุลฝรั่งเศสประจำเมืองน่าน ของเจ้านายหลวงพระบาง[14] แต่ก็ไม่มีผลใดๆ ต่อทางกงสุลฝรั่งเศส ในทางกลับกันการแต่งตั้งเจ้านายชาวหลวงพระบาง เป็นเครื่องมือสำคัญที่ช่วยให้กงสุลฝรั่งเศสประจำเมืองน่านสามารถจัดการบริหารปกครองแรงงานชาวขมุ ซึ่งเป็นกลุ่มคนต่างภาษา ต่างวัฒนธรรมกับเจ้าหน้าที่ชาวฝรั่งเศสได้อย่างมีประสิทธิภาพ รวมทั้งช่วยให้ฝรั่งเศสสามารถสร้างอิทธิพลเหนือแรงงานทำไม้ชาวขมุที่กระจัดกระจายไปตามป่าต่างๆ ของล้านนาได้ไม่ยาก และที่สำคัญ ฝรั่งเศสยังสามารถอ้างสิทธิของกษัตริย์หลวงพระบางในการเข้าไปดูแลผลประโยชน์ให้แก่แรงงานชาวขมุที่ไปรับจ้างทำไม้ให้แก่กลุ่มทุนของอังกฤษได้ โดยที่เจ้าหน้าที่ชาวฝรั่งเศสไม่ต้องเผชิญหน้ากับคนของอังกฤษโดยตรง ดังเห็นได้จาก กรณีที่เจ้าเล็กเป็นผู้ออกหนังสือรับรองการเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสให้แก่แรงงานชาวขมุที่รับจ้างอยู่ในเมืองแพร่ นครลำปาง นครลำพูน และนครเชียงใหม่ ตลอดจนที่ทำงานให้กับบริษัทบริติชบอร์เนียวและบริษัทบอม

---

[12] หจช. ร. 5 ต. 3 / 16 ทูตและกงสุลฝรั่งเศส ลงวันที่ 5 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 115 – 12 พฤษภาคม ร.ศ. 116.

[13] Lettre No. 27 du Consulat de France à Nan [A. Defrance] à Monsieur Deleassé, Le Ministre des Affaires Étrangère de la République Français à Paris du 29e Juillet 1898.

[14] หจช. ร. 5 ม. 59 / 13 ตรวจทำสำมะโนครัวและเก็บเงินคนในบังคับ ลงวันที่ 9 ตุลาคม ร.ศ. 114 – 17 มีนาคม ร.ศ. 114.

เบย์เบอร์มา[15] หรือแม้แต่การจัดหาแรงงานทำไม้ชาวขมุจากหลวงพระบางก็ต้องติดต่อผ่านทางเจ้าศรีสญไชยเป็นหลัก (โอร์ต, 2555, น. 102-103, 146–147)

สถานการณ์ที่ยังคงมีแรงงานชาวขมุเข้ามารับจ้างเป็นแรงงานทำไม้ในล้านนา มีส่วนทำให้สยามต้องรับมือกับปัญหาข้อพิพาทในเขต 25 กิโลเมตร และปัญหาการแทรกซึมอิทธิพลของฝรั่งเศสเข้ามาในพื้นที่ต่างๆ ของล้านนาผ่านแรงงานชาวขมุอย่างต่อเนื่อง แต่อย่างไรก็ตาม สยามก็ไม่อาจสกัดกั้นการเคลื่อนย้ายของแรงงานชาวขมุได้ เพราะนอกจากเป็นข้อผูกพันตามสนธิสัญญา ฉบับวันที่ 3 ตุลาคม ร.ศ.112 แล้ว ปัญหาเกี่ยวกับแรงงานชาวขมุจะไปกระทบต่อการดำเนินกิจการสัมปทานป่าไม้ของกลุ่มทุนอังกฤษในล้านนาด้วยเช่นกัน ดังนั้นสยามจึงหันมาพึ่งพากิจการสัมปทานป่าไม้ของอังกฤษ เพื่ออาศัยผลประโยชน์จากการทำไม้ของอังกฤษมาคานกับอิทธิพลของฝรั่งเศสที่ขยายมาทางด้านแม่น้ำโขง (ชมัยโฉม สุนทรสวัสดิ์, 2521, น. 138 - 141) ตลอดจนควบคุมอิทธิพลของฝรั่งเศสที่แทรกซึมเข้ามาพร้อมกับแรงงานรับจ้างทำไม้ชาวขมุจำนวนมาก เพราะกงสุลฝรั่งเศสย่อมแผ่อำนาจเข้าไปยังพื้นที่ประกอบกิจการสัมปทานป่าไม้สักของอังกฤษได้ไม่มากนัก[16] สยามจึงดำเนินนโยบายการเปิดป่าสัมปทานไม้สักในล้านนาที่เอื้อให้กลุ่มทุนอังกฤษเป็นผู้ถือครองป่าสัมปทานรายใหญ่ รวมทั้งเปิดป่าสัมปทานในเขตเมืองน่านให้แก่บริษัทบอมเบย์เบอร์มาของอังกฤษ[17] ทำให้อิทธิพลของอังกฤษเข้ามาประชิดกับเขตข้อพิพาท 25 กิโลเมตรมากขึ้น

ขณะเดียวกัน อังกฤษก็หวั่นว่ากิจการสัมปทานป่าไม้สักในล้านนาจะได้รับผลกระทบจากการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศสเป็นอย่างมาก ดังเห็นได้จาก อังกฤษใช้กำลังทหารเข้ายึดเมืองสิงห์ อีกจุดยุทธศาสตร์สำคัญของฝรั่งเศสในบริเวณแม่น้ำโขงตอนบน เพื่อกดดันให้ฝรั่งเศส

---

[15] หจช. ร. 5 ต. 5 / 9 ฝรั่งเศสตั้งนายหมวดพวก ขมุ ควบคุมคนในบังคับ ลงวันที่ 12 กรกฎาคม – 15 สิงหาคม ร.ศ.114.

[16] MAE. Bangkok collétion, file 275. Lettre No.27 du Légation de France au Siam [A. Defrance] à Monsieur Deleassé, Le Ministre des Affaires Étrangère de la République Français à Paris du 29e Juillet 1898.

[17] หจช. ร. 5 ม. 16 / 5 เรื่อง พระยาสฤษดิ์ได้พูดจากตกลงกับเจ้านครเมืองน่านเรื่องจะจัดการป่าไม้ในเมืองน่าน ลงวันที่ 20 พฤษภาคม ร.ศ. 114 – 9 พฤษภาคม ร.ศ. 116.

ร่วมลงนามในหนังสือปฏิญญารับรองความเป็นกลางของสยาม ฉบับวันที่ 15 มกราคม ค.ศ. 1896 เพื่อรับรองว่าอังกฤษและฝรั่งเศสจะไม่ส่งกำลังทางทหารรุกล้ำเข้าไปในดินแดนสยาม โดยมีขอบเขตรวมถึงดินแดนล้านนาส่วนที่อังกฤษมีผลประโยชน์จากการประกอบกิจการสัมปทานป่าไม้สักอยู่มากด้วยเช่นกัน (สุวิทย์ ธีรศาศวัต, 2523, น. 99 - 101)

ทว่า การกระทำของสยามและอังกฤษดังกล่าว ส่งผลให้ฝรั่งเศสยิ่งหวาดระแวงอิทธิพลและกิจการสัมปทานป่าไม้สักของอังกฤษในล้านนามากขึ้น สะท้อนได้จากมุมมองของฝรั่งเศสที่มองว่า การขยายตัวของกิจการสัมปทานป่าไม้สักของอังกฤษในล้านนา แต่กลับดึงเอาแรงงานชาวขมุ ประชากรกลุ่มใหญ่ในดินแดนหลวงพระบางเข้าไปเป็นแรงงานรับจ้างทำไม้จำนวนมาก อาจเป็นความตั้งใจของอังกฤษที่ต้องการลดจำนวนประชากรของฝรั่งเศสในหลวงพระบางลง[18] อันจะนำไปสู่ปัญหาความมั่นคงของฝรั่งเศสในดินแดนที่เป็นถิ่นฐานของแรงงานชาวขมุภายหลัง จึงเป็นไปได้ว่าฝรั่งเศสต้องการลดปริมาณการเคลื่อนย้ายออกมาของแรงงานชาวขมุลง โดยให้มีการเรียกเกณฑ์แรงงานกลุ่มคนบนที่สูงรวมทั้งแรงงานชาวขมุ มาใช้ในงานก่อสร้าง-พัฒนาเส้นทางคมนาคมทางฝั่งหลวงพระบาง (แมคกิลวารี, 2537, น. 509 – 510., สมิธ, 2544, น. 212. และ Phinith, Souk-Aloun & Thongchanh, 1998, p. 78 - 79) พร้อมกับทำการสำรวจสำมะโนครัว เพื่อการจัดการประชากรอย่างมีประสิทธิภาพควบคู่กันไป (ທອງສາ ໄລຍະວົງຄ໌ດີ, ບຸນກອງ ທອງສະຫວັດ, ແດງ ພົນສະຫວັນ, ສຸເນດ ໂພທິສາມ, ສົງທອງ ສົງທະບັນຍາ ແລະ ວຽງວິຈິດ ສຸດທິເດດ, 1898, ม.29) เป็นเหตุให้กลุ่มทุนทำไม้ของอังกฤษในล้านนาต้องประสบปัญหาในการดำเนินกิจการเป็นวงกว้าง ดังเช่น เกิดปัญหาขาดแคลนแรงงานทำไม้ และเกิดปัญหาอัตราค่าจ้างแรงงานทำไม้เพิ่มสูงขึ้น ตลอดจนเกิดความวิตกว่าจะสูญเสียการควบคุมแรงงานชาวขมุ ซึ่งปัญหาเหล่านี้จะสร้างความเสียหายต่อกลุ่มทุนทำไม้ของอังกฤษในล้านนาเป็นเวลายาวนานถึง 15 ปี เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้รัฐบาลอังกฤษหันมาเจรจากับฝรั่งเศสเพื่อ

[18] MAE. Bangkok collétion, file 101. Lettre No.1 du Consulat de France à Nan [LUGAN] à Monsieur de la République Française à Bangkok du 15e Janvier 1908.

เป็นการรักษาผลประโยชน์ของอังกฤษเองอย่างจริงจัง และส่งผลให้กงสุลอังกฤษประจำเชียงใหม่ยื่นข้อเสนอบางประการที่จะเพิ่มปัญหาให้กับรัฐบาลสยามมากยิ่งขึ้น

ปัญหาการขาดแคลนแรงงานทำไม้ชาวขมุในล้านนา ช่วง ค.ศ. 1895 - 1907

ความกังวลของฝรั่งเศสต่อกิจการสัมปทานป่าไม้สักของอังกฤษ ส่งผลให้ตลอดช่วงปี ค.ศ.1895-1907 บรรดากลุ่มทุนทำไม้ของอังกฤษในล้านนา ต้องประสบกับปัญหาการขาดแคลนแรงงานชาวขมุจากหลวงพระบางอย่างเป็นวงกว้าง[19] เนื่องจากการเรียกเกณฑ์แรงงานชาวขมุในฝั่งหลวงพระบาง ทำให้แรงงานชาวขมุกลุ่มใหม่เข้ามารับจ้างทำไม้ในล้านนามีปริมาณลดน้อยลง ไม่สอดคล้องกับปริมาณแรงงานกลุ่มก่อนหน้าที่ต้องเดินทางกลับบ้านเกิดในหลวงพระบางเมื่อทำงานครบตามกำหนดสัญญา ประกอบกับแรงงานในท้องถิ่นของล้านนาก็ยังไม่สามารถตอบสนองตามความต้องการของนายจ้างได้ ทั้งในด้านคุณสมบัติของการเป็นแรงงานทำไม้และในด้านปริมาณแรงงานเสรี ส่วนคนในบังคับอังกฤษอย่าง ชาวพม่า กะเหรี่ยง ไทใหญ่ ตองสู่ นับว่าเป็นกลุ่มคนที่มีสถานะภาพทางเศรษฐกิจและสังคมที่ดีในล้านนา อีกทั้งคนกลุ่มดังกล่าวมีความรู้ความสามารถในการใช้ภาษาอังกฤษและภาษาท้องถิ่น ทำให้คนกลุ่มนี้มีโอกาสได้ทำงานอื่นๆ ที่ดีกว่าการขายแรงงาน เช่น เป็นลูกช่วงให้แก่อังกฤษ เป็นเสมียน เป็นล่าม เป็นพ่อค้า เป็นต้น แม้หากว่าเป็นแรงงานทำไม้เช่นเดียวกับชาวขมุ แต่คนในบังคับอังกฤษรวมถึงคนในท้องถิ่น มีราคาค่าแรงสูงกว่าชาวขมุถึงร้อยละ 50 (ชมัยโฉม สุนทรสวัสดิ์, 2521, น. 189 - 190) ดังนั้น นอกจากจะทำให้เกิดปัญหาขาดแคลนแรงงานทำไม้ขึ้นแล้ว ยังทำให้เกิดปัญหาค่าจ้างของชาวขมุสูงขึ้นกว่าแต่ก่อนด้วยเช่นกัน[20]

นอกจากนี้ การปฏิบัติหน้าที่ของเจ้านายหลวงพระบางในฐานะผู้ช่วยฝ่ายชาวพื้นเมืองของกงสุลฝรั่งเศสประจำเมืองน่าน ช่วยให้ทางฝรั่งเศสสามารถขึ้นทะเบียนรายชื่อการเป็นคนในบังคับให้แก่แรงงานทำไม้ชาวขมุตามที่ต่างๆ ได้อย่างทั่วถึง ทั้งยังสามารถรวบรวมข้อ

---

[19]British Consular Reports: Parliament Papers. **Reports on trade and commerce of the Consular District of Chiengmai**, Annual 1895, Annual 1899 - 1907.

[20] British Consular Reports: Parliament Papers. **Reports on trade and commerce of the Consular District of Chiengmai**, Annual 1900.

ร้องเรียนจากแรงงานชาวขมุส่งต่อไปให้กงสุลฝรั่งเศสประจำเมืองน่านเป็นผู้ชำระ[21] ผลด้านหนึ่ง ทำให้กลุ่มทุนทำไม้ของอังกฤษต่างพากันกังวลว่าจะเสียความควบคุมแรงงานทำไม้ชาวขมุ ดังเช่นกรณี บริษัทบริติชบอร์เนียวและบอมเบย์เบอร์มา ในเชียงใหม่ ที่ต่างพากันขัดขวางไม่ให้แรงงานชาวขมุของบริษัทไปขึ้นทะเบียนรายชื่อการเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสต่อเจ้าศรีสัญไชย เพราะก่อนหน้านี้ ชาวขมุสามารถทำงานได้อย่างแข็งขันเพื่อแลกกับค่าจ้างราคาถูก และยังไม่เคยมีเจ้าหน้าที่มาให้การคุ้มครองอย่างแข็งขันมาก่อน[22] แต่การเข้าถึงของเจ้านายหลวงพระบาง และการที่กงสุลฝรั่งเศสประจำเมืองน่านนำคดีความของขมุมาชำระในศาลกงสุลของฝรั่งเศสเอง เพราะก่อนปี ค.ศ.1907 ฝรั่งเศส ยังไม่ได้มอบสิทธิสภาพนอกอาณาเขตของคนในบังคับที่เป็นชาวเอเชียให้แก่สยาม (รัตนาพร เศรษฐกุล, 2529, น. 205 - 210) ดังกรณีของอังกฤษที่ได้มอบให้กับสยามไปแล้ว ทำให้แรงงานชาวขมุ สามารถใช้สิทธิ์ร้องเรียนและต่อรองกับนายจ้างผ่านเจ้าหน้าที่กงสุลฝรั่งเศสได้โดยตรง ส่วนอีกด้านหนึ่ง สะท้อนให้เห็นว่าอิทธิพลของฝรั่งเศสสามารถแทรกแซงกิจการของกลุ่มทุนอังกฤษได้ในระดับหนึ่ง ดังเห็นได้จากวิธีการจัดหาแรงงานรับจ้างชาวขมุจากหลวงพระบาง ของกลุ่มทุนอังกฤษต้องติดต่อผ่านทางเจ้าศรีสญไชยโดยตรง แต่ในขณะเดียวกันก็พบว่าแรงงานชาวขมุกลุ่มดังกล่าวที่รับจ้างเป็นแรงงานทำไม้ให้กับกลุ่มทุนของอังกฤษตามที่ต่างๆ ในล้านนา ต่างไม่ถือหนังสือสำหรับตัวเพื่อแสดงความเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสไว้กับตัวเอง (โอร์ต, 2555, น. 201 - 205) เป็นต้น

ปัญหาเกี่ยวกับแรงงานทำไม้ชาวขมุ ทั้งในด้านปริมาณแรงงานไม่เพียงพอต่อความต้องการของนายจ้างและในด้านการเมืองแทรกซ้อน ทำให้อังกฤษยื่นข้อเสนอต่อสยามไปว่าจะขอนำเข้าแรงงานชาวอินเดีย[23] ซึ่งเป็นคนในบังคับอังกฤษเข้ามาเป็นแรงงานรับจ้างทำไม้ใน

---

[21] MAE. Bangkok collétion, file 275. Lettre No.27 du Légation de France au Siam [A. Defrance] à Monsieur Deleassé, Le Ministre des Affaires Étrangère de la République Français à Paris du 29e Juillet 1898.

[22] หจช. ร. 5 ต. 5 / 9 ฝรั่งเศสตั้งนายหมวดพวก ขมุ ควบคุมคนในบังคับ ลงวันที่ 12 กรกฎาคม – 15 สิงหาคม 114

[23] เนื่องจากในช่วงยุคอาณานิคมจนถึงช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง อังกฤษขยายพื้นที่การเพาะปลูกข้าวในพม่าเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะในแถบลุ่มแม่น้ำอิระวดี จึงทำให้แรงงานชาวพื้นเมือง

ล้านนาเป็นการทดแทน หากสยามยังไม่สามารถแก้ไขปัญหาการขาดแคลนแรงงานทำไม้ในล้านนาให้ได้[24] เนื่องจากในช่วงเวลาเดียวกันนี้ สยามย่อมรับรู้ว่าไม่สามารถปลดปล่อยแรงงานในท้องถิ่นล้านนาให้เป็นแรงงานเสรีที่สอดรับกับความต้องการของกิจการแบบทุนนิยมของอังกฤษได้ และหากอังกฤษทำเช่นนั้น จะยิ่งทำให้อิทธิพลและผลประโยชน์ของอังกฤษผ่านคนในบังคับเพิ่มเข้ามาในล้านนามากยิ่งขึ้น ขณะเดียวกันฝรั่งเศสที่มักแสดงความไม่พอใจว่าสยามให้ผลประโยชน์แก่อังกฤษมากกว่าก็อาจไม่พอใจมากขึ้นเช่นกัน[25]

ปัญหาขาดแคลนแรงงานทำไม้ชาวขมุ จากนโยบายการเรียกเกณฑ์แรงงานชาวขมุในฝั่งหลวงพระบางของฝรั่งเศส รวมถึงปัญหาอิทธิพลของฝรั่งเศสที่แทรกซึมเข้ามาพร้อมกับการจดทะเบียนคนในบังคับและสิทธิสภาพนอกอาณาเขตเหนือคนในบังคับที่เป็นชาวเอเชียในล้านนา ได้สร้างความกังวลให้แก่สยามทั้งในเรื่องอิทธิพลของอังกฤษที่ต้องการนำเข้าแรงงานจากอินเดีย ซึ่งเสี่ยงต่อการเสียดุลอำนาจทางการเมืองในล้านนาให้กับอังกฤษเพิ่มขึ้นไปอีก อีกทั้งความกังวลอิทธิพลอังกฤษของฝรั่งเศส ทำให้นโยบายทางการเมืองของสยามในล้านนาได้รับส่งผลกระทบ อันจะนำไปสู่การเจรจาและร่วมลงนามเพื่อยุติความขัดแย้งที่เกี่ยวข้องกับดินแดนล้านนา ระหว่าง สยาม อังกฤษ และฝรั่งเศส อย่างจริงจัง ซึ่งจะได้กล่าวต่อไป

ของพม่า ถูกดึงเข้าสู่ภาคเกษตรกรรมอย่างเข้มข้น ดูเพิ่มเติมใน Thompson, Virginia. (1947). **Labor Problems in Southeast Asia.** Yale University Press.

[24] British Consular Reports: Parliament Papers. **Reports on trade and commerce of the Consular District of Chiengmai**, Annual 1899.

[25] หจช. ร. 5 ม. 59 / 9 การค้าขายของอังกฤษกับฝรั่งเศสไม่เสมอกัน ลงวันที่ 27 มกราคม ร.ศ.113 – 8 กันยายน ร.ศ.114.

ความพยามยามของรัฐบาลสยามในการแก้ปัญหาที่เกี่ยวพันกับแรงงานทำไม้ชาวขมุในล้านนา

เมื่อกิจการสัมปทานป่าไม้สักของกลุ่มทุนอังกฤษในล้านนาได้รับผลกระทบ จากการที่ฝรั่งเศสมีอิทธิพลเหนือแรงงานขมุมากเกินไป ประกอบกับ ระหว่างอังกฤษกับฝรั่งเศสมักมีปัญหาความขัดแย้งเกิดขึ้นในดินแดนอาณานิคมต่างๆ ทั่วโลก ได้แก่ ปัญหาโมร็อคโค นิวฟาวแลนด์ และอียิปต์ เป็นต้น และสถานการณ์ความตึงเครียดในยุโรปช่วงก่อนที่สงครามโลกครั้งที่ 1 จะปะทุขึ้น ในปี ค.ศ.1914 ทำให้อังกฤษที่มีผลประโยชน์อยู่ในสยามรวมถึงในส่วนของล้านนาเป็นจำนวนมาก ย่อมไม่อยากให้ปัญหาความขัดแย้งเกี่ยวกับอิทธิพลของทั้งสองประเทศ สร้างความเสียหายให้แก่ผลประโยชน์ของอังกฤษในล้านนาด้วยเช่นกัน เพราะผลประโยชน์จากการทำไม้มหาศาล เป็นส่วนสำคัญที่ช่วยสนับสนุนอิทธิพลโพ้นทะเลให้แก่จักรวรรดินิยมอังกฤษ จึงนำไปสู่การเจรจาเพื่อแบ่งเขตอิทธิพลระหว่างของอังกฤษกับของฝรั่งเศสในดินแดนต่างๆ ทั่วโลก อันมีผลมายังดินแดนสยามและในส่วนของล้านนาด้วย จนเป็นที่บรรลุผลโดยการร่วมลงนามข้อตกลงอังกฤษ-ฝรั่งเศส ฉบับวันที่ 13 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1904 มีผลให้อังกฤษรับรองว่าดินแดนล้านนาด้านตะวันออกของแม่น้ำโขงเป็น “เขตอิทธิพลของฝรั่งเศส” ส่วนดินแดนด้านตะวันตกเป็น “เขตอิทธิพลของอังกฤษ” และที่สำคัญคือมหาอำนาจทั้งสองจะไม่เข้าไปแทรกแซงใน “เขตอิทธิพล” ของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง (สุวิทย์ ธีรศาศวัต, 2523, น. 357 - 367) ส่งผลให้การขยายอิทธิพลของฝรั่งเศสเข้ามาในล้านนา โดยเฉพาะในเขต 25 กิโลเมตรทางฝั่งขวาแม่น้ำโขงของเมืองน่าน มีท่าทีที่แข็งกร้าวมากขึ้น

เมื่ออังกฤษและฝรั่งเศสสามารถแบ่งเขตอิทธิพลในล้านนาได้อย่างลงตัวไปแล้ว เท่ากับว่าสยามต้องเผชิญกับฝรั่งเศสตามลำพัง และไม่ว่าอย่างไรก็ตามสยามประเมินสถานการณ์เอาไว้แล้วว่า ต้องมอบดินแดนในเขต 25 กิโลเมตรทางฝั่งขวาแม่น้ำโขงให้ฝรั่งเศสในที่สุด (สรัสวดี อ๋องสกุล, 2551, น. 407) แต่ก่อนที่สยามจะมอบดินแดนดังกล่าวให้แก่ฝรั่งเศสอย่างเป็นทางการ ต้องมีการต่อรองให้ฝรั่งเศสหันมาร่วมเจรจา แก้ไขปัญหาพิพาทเรื่องเขตแดนต่างๆ และการมอบสิทธิสภาพนอกอาณาเขตของคนในบังคับของฝรั่งเศสที่เป็นชาวเอเชียกับสยามอย่างเด็ดขาดเสียก่อน เพราะต่างเป็นปัญหาที่ยืดเยื้อมาเป็นเวลานานนับตั้งแต่ ปี ค.ศ.1893

แม้ว่าจะมีการแก้ไขข้อบกพร่องเพื่อให้ทั้งสองฝ่ายได้รับผลประโยชน์จากสนธิสัญญาอย่างเป็นธรรม ด้วยการทำสนธิสัญญาระหว่างสยามกับฝรั่งเศสตามมาอีกหลายฉบับ เช่น ฉบับปี ค.ศ.1902 และ 1904 แต่ก็ประสบกับความล้มเหลว เนื่องมาจากทั้งสองฝ่ายมีความเห็นไม่ตรงกัน

ในช่วงเดียวกันนั้นสยามได้เริ่มเปิดโอกาสให้กลุ่มทุนของฝรั่งเศสเข้ามารับสัมปทานป่าไม้สักในล้านนา โดยหวังว่า การที่สยามเปิดโอกาสให้กลุ่มทุนของฝรั่งเศสได้รับผลประโยชน์จากไม้สักในล้านนาบ้าง จะช่วยให้สยามสามารถใช้ผลประโยชน์นี้มาเป็นเครื่องมือในการต่อรองกับฝรั่งเศสอย่างจริงจังในภายหลัง โดยเฉพาะการเปิดป่าสัมปทานบริเวณชายแดนแม่น้ำโขง ดังเช่น เริ่มเปิดป่าแม่อิง (ในเขตเมืองเชียงของ-เมืองเทิง) ในปี ค.ศ.1902 ให้แก่กลุ่มทุนของฝรั่งเศส[26] ในปีเดียวกันนั้น มีการอนุญาตให้บริษัทเฟชเฮาท์ ที่ไช่ง่อน ซื้อไม้ขอนสัก จากป่าบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงในล้านนา[27] ต่อมา ในปี ค.ศ.1903 สยามอนุญาตให้ เมอร์สิเออร์ อาลแบล์ยีอาร์ ชาวฝรั่งเศส ซื้อสิทธิ์รับสัมปทานป่าไม้สักในเมืองลำปางและเมืองน่าน ต่อจากบริษัทกิมเซ่งหลี[28] กระทั่ง เปิดป่าสัมปทานในเขตลุ่มน้ำโขงบริเวณแขวงเมืองน่าน ให้แก่บริษัทอีสต์เอเชียติกของฝรั่งเศส ในปี ค.ศ.1909-1926[29] ทั้งนี้ก็เพื่อให้ฝรั่งเศสเข้ามามีผลประโยชน์ในล้านนาบ้าง และการประกอบกิจการสัมปทานป่าไม้สักของกลุ่มทุนฝรั่งเศสก็ต้องใช้แรงงานทำไม้ชาวขมุเช่นเดียวกัน[30]

---

[26] หจช. ร.5 ม. 16.1/26 ป่าไม้แม่อิงที่เกี่ยวกับฝรั่งเศส ลงวันที่ 1 – 28 มกราคม ร.ศ.121.

[27] หจช. ร.5 ม. 16.2/27 ป่าไม้สักทางแม่น้ำโขง ลงวันที่ 17 กันยายน ร.ศ.120 – 6 เมษายน ร.ศ.121.

[28] หจช. ร.5 ม. 16.2/18 มองซิเออร์เยียด์จะขอซื้ออำนาจการทำป่าไม้ของบริษัทกิมเซ่งหลี ลงวันที่ 13 เมษายน – 23 กุมภาพันธ์ ร.ศ.122.

[29] หจช. ร.6 ม. 14.1/2 บริษัทอีสต์เอเชียติก (ฝรั่งเศส) ขอทำป่าไม้ตำบลต่างๆ ลงวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2447 – 13 พฤษภาคม พ.ศ.2467.

[30] MAE. Bangkok collétion, file 143. Lettre No. 44 du Ministre de la République au Siam [LEFEVRE-PONTALIS] à Le Présidant du Coneil, Ministre des Affaires Étrangères du 28e Juin 1912.

ประกอบกับนโยบายการสร้างศูนย์กลางอาณานิคมของฝรั่งเศสในลาวช่วงครึ่งหลังทศวรรษที่ 1900 เป็นต้นมา เปลี่ยนความสนใจจากหลวงพระบางไปเป็นเวียงจันทน์แทน เนื่องจากสามารถพัฒนาเส้นทางคมนาคมเพื่อเชื่อมโยงเศรษฐกิจการค้าจากอาณานิคมในเวียดนามและกัมพูชาได้อย่างมีประสิทธิภาพมากกว่า (Bassenne, 1995, p. 26, 56) รวมถึงนโยบายการบริหารปกครองของฝรั่งเศสในหลวงพระบางได้ให้ความสำคัญต่อการจัดเก็บเงินภาษี มากกว่าการเรียกเกณฑ์แรงงาน (Lévi, 1931, p. 58) และการจ้างงานในเขตอุตสาหกรรม – เกษตรกรรมของฝรั่งเศสในลาวมีความต้องการแรงงานจากเวียดนามมากกว่าแรงงานชาวพื้นเมืองกลุ่มต่างๆ ของลาว (Thompson, 1947, p. 167 - 187) ทั้งหมดนี้จึงเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้ฝรั่งเศสเปลี่ยนท่าที โดยหันมาสนับสนุนให้มีการเคลื่อนย้ายของชาวขมุจากหลวงพระบางที่เข้ามารับจ้างเป็นแรงงานทำไม้ในล้านนาเสียเอง

กระทั่งปี ค.ศ.1904 บริษัทอีสต์เอเชียติกของฝรั่งเศส ได้ติดต่อขอรับสัมปทานป่าไม้สักในบริเวณแขวงเมืองน่านบ้าง จึงเป็นโอกาสสำคัญต่อสยาม ที่จะใช้ประเด็นการเปิดป่าสัมปทานให้แก่บริษัทดังกล่าว เป็นเครื่องมือกดดันให้ฝรั่งเศสร่วมแก้ไขปัญหาข้อพิพาทต่างๆ กับทางสยาม และให้ได้ข้อยุติต่อทั้งสองฝ่ายอย่างจริงจัง[31] เนื่องจากประการแรก บริษัทอีสต์เอเชียติกของฝรั่งเศส มีผลประโยชน์ร่วมกับบริษัทอีสต์เอเชียติก ของเดนมาร์กและรัสเซีย ด้านหนึ่งสยามจึงอาศัยเดนมาร์กและรัสเซียซึ่งจะได้รับผลประโยชน์จากสิทธิในการรับสัมปทานป่าไม้สักครั้งนี้ด้วยเช่นกัน มาช่วยกดดันฝรั่งเศส ประการที่สอง ในเครือบริษัทอีสต์เอเชียติก มีเจ้าหญิงมารีวัลเดอร์มาร์ แห่งเดนมาร์ก เป็นผู้ถือหุ้นรายใหญ่ ทั้งยังมีอิทธิพลในหมู่นักการเมืองของฝรั่งเศสอยู่มากเช่นกัน พระองค์จึงเป็นคนกลางสำคัญที่ช่วยให้เกิดการเจรจาและแก้ไขข้อสนธิสัญญาที่มักมีความเห็นไม่ตรงกันระหว่างฝรั่งเศสกับสยาม โดยเฉพาะเรื่องเขตแดนและสิทธิสภาพนอกอาณาเขตของคนในบังคับฝรั่งเศส จนได้ข้อสรุปด้วยการร่วมลงนามทำสนธิสัญญาปี ค.ศ.1907 ในที่สุด สำหรับในส่วนของล้านนา สยามได้มอบดินแดนในเขต 25 กิโลเมตรทางฝั่งขวาแม่น้ำโขงให้แก่ฝรั่งเศสอย่างเป็นทางการ พร้อมกับอนุญาตเปิดป่า

[31] หจช. ร.6 ม. 14.1/2 บริษัทอีสต์เอเชียติก(ฝรั่งเศส) ขอทำป่าไม้ตำบลต่างๆ ลงวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2447 – 13 พฤษภาคม พ.ศ.2467.

สัมปทานไม้สักให้แก่บริษัทอีสต์เอเชียติกของฝรั่งเศส ในปี ค.ศ.1909 เป็นต้นมา[32] ขณะเดียวกันฝรั่งเศสได้มอบสิทธิสภาพนอกอาณาเขตของคนในบังคับที่เป็นชาวเอเชียให้แก่สยาม (รัตนาพร เศรษฐกุล, 2529, น. 205 - 210) เท่ากับว่าปัญหาเรื่องการแทรกแซงอิทธิพลทางการเมืองของฝรั่งเศสเข้ามาในล้านนาผ่านแรงงานชาวขมุจากหลวงพระบางที่เข้ามาเป็นจำนวนมากและกระจัดกระจายอยู่ทั่วไปในล้านนาได้ยุติลง

ผลกระทบจากปัญหาการขาดแคลนแรงงานทำไม้ชาวขมุจากหลวงพระบาง มีส่วนทำให้สยามสุ่มเสี่ยงต่อการการสูญเสียอิทธิพลและการรักษาดุลอำนาจระหว่างอังกฤษกับฝรั่งเศสในดินแดนล้านนา นำไปสู่ความพยายามในการแก้ปัญหาเรื่องการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศสเข้ามาในอาณาเขตของสยามอย่างจริงจัง โดยสยามเริ่มให้สิทธิ์ประกอบกิจการสัมปทานป่าไม้สักในล้านนาให้แก่กลุ่มทุนของฝรั่งเศส เพื่อให้ฝรั่งเศสเป็นฝ่ายต้องการนำเข้าแรงงานขมุจากหลวงพระบางเสียเอง ซึ่งช่วยแก้ปัญหาขาดแคลนแรงงานทำไม้ให้กับอังกฤษ ทั้งยังใช้ผลประโยชน์ของกลุ่มทุนทำไม้ดังกล่าว กดดันให้ฝรั่งเศสยอมเจรจาเพื่อแก้ปัญหาข้อพิพาทเรื่องเขตแดนและสิทธิสภาพนอกอาณาเขตอย่างจริงจัง จนประสบความสำเร็จ ในปี ค.ศ.1907 ในที่สุด

สรุป

นับแต่คริสต์ศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา แรงงานชาวขมุจากหลวงพระบาง ดินแดนอาณานิคมของมหาอำนาจฝรั่งเศส เป็นแรงงานกลุ่มใหญ่ที่รับจ้างทำไม้ในดินแดนล้านนาของสยาม ทั้งยังเป็นกลุ่มแรงงานสำคัญที่ขับเคลื่อนกิจการสัมปทานป่าไม้สักอันเป็นผลประโยชน์ของชาติมหาอำนาจอังกฤษอย่างต่อเนื่อง ปัญหาเกี่ยวกับแรงงานชาวขมุจึงกลายเป็นประเด็นหนึ่งที่นำไปสู่ปัญหาระหว่างประเทศ ดังปัญหาที่ฝรั่งเศสใช้อิทธิพลเหนือแรงงานชาวขมุ มาเป็นเครื่องมือในการคานกับอิทธิพลของอังกฤษ และเรียกร้องสิทธิประโยชน์จากสยาม นับตั้งแต่ปี ค.ศ.1893-1907 หรือมีระยะเวลายาวนานถึง 15 ปี ระหว่างนี้ ทั้งสามประเทศต้องมีการเจรจาต่อรองทางการเมืองหลายครั้ง เพื่อรักษาผลประโยชน์ของแต่ละฝ่ายในดินแดนล้านนา

[32] หจช. ร.6 ม. 14.1/2 บริษัทอีสต์เอเชียติก(ฝรั่งเศส) ขอทำป่าไม้ตำบลต่างๆ ลงวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2447 – 13 พฤษภาคม พ.ศ.2467.

อันเป็นผลกระทบจากปัญหาเกี่ยวกับชาวขมุจากหลวงพระบาง จนการเจรจาในภาพรวมเป็นที่พอใจและสิ้นสุดลงในปี ค.ศ.1907 ที่สำคัญคือ ปัญหาเกี่ยวกับชาวขมุนั้น กล่าวได้ว่าเป็นสาเหตุส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดการเจรจาปัญหาจนนำไปสู่การแก้ไขปัญหาสิทธิสภาพนอกอาณาเขตและยุติข้อพิพาทระหว่างฝรั่งเศสและสยามบนดินแดนล้านนาในที่สุด หลังจากปัญหาระหว่างประเทศได้คลี่คลายลง แรงงานชาวขมุจากหลวงพระบางยังคงเป็นที่ต้องการสำหรับกิจการสัมปทานป่าไม้สักในล้านนาอย่างต่อเนื่อง และเป็นแรงงานทำไม้กลุ่มใหญ่ตลอดยุคสัมปทานป่าไม้สัก ซึ่งเน้นย้ำให้เห็นว่า ชาวขมุจากหลวงพระบาง คือ แรงงานเสรีจากภายนอกที่มีบทบาทสำคัญต่อการขับเคลื่อนกิจกรรมทางเศรษฐกิจแบบทุนนิยมตะวันตก ให้สามารถดำเนินต่อไปได้ในยุคที่เศรษฐกิจ – สังคมของล้านนากำลังเปลี่ยนผ่านไปสู่สมัยใหม่

เอกสารอ้างอิง

จดหมายเหตุแห่งชาติ. (ร.ศ.110). *เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 58/77 หนังสือราชการปี 109 มหาดไทย ราชการหัวเมือง ขมุ*.

จดหมายเหตุแห่งชาติ. (ร.ศ.114). *เอกสารรัชกาลที่ 5 ต. 5/9 ฝรั่งเศสตั้งนายหมวดพวก ขมุ ควบคุมคนในบังคับ.*

จดหมายเหตุแห่งชาติ. (ร.ศ.114-116). *เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 16/5 เรื่อง พระยาสฤษดิ์ได้พูดจากตกลงกับเจ้านครเมืองน่านเรื่องจะจัดการป่าไม้ในเมืองน่าน.*

จดหมายเหตุแห่งชาติ. (ร.ศ.114). *เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 59/9 การค้าขายของอังกฤษกับฝรั่งเศสไม่เสมอกัน.*

จดหมายเหตุแห่งชาติ. (ร.ศ.114). *เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 59/13 ตรวจทำสำมะโนครัวและเก็บเงินคนในบังคับ.*

จดหมายเหตุแห่งชาติ. (ร.ศ.115-116). *เอกสารรัชกาลที่ 5 ต. 3/16 ทูตและกงสุลฝรั่งเศส*.

จดหมายเหตุแห่งชาติ. (ร.ศ.121). *เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 16.1/26 ป่าไม้แม่อิงที่เกี่ยวกับฝรั่งเศส.*

จดหมายเหตุแห่งชาติ. (ร.ศ.121). *เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 16.2/27 ป่าไม้สักทางแม่น้ำโขง.*

จดหมายเหตุแห่งชาติ. (ร.ศ.122). *เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 16/10 รายงานพระองค์เพ็ญเสด็จตรวจการป่าไม้.*

จดหมายเหตุแห่งชาติ. (ร.ศ.122). *เอกสารรัชกาลที่ 5 ม. 16.2/18 มองซิเออร์เยียด์จะขอซื้ออำนาจการทำป่าไม้ของบริษัทกิมเซ่งหลี.*

จดหมายเหตุแห่งชาติ. (2467). *เอกสารรัชกาลที่ 6 ม. 14.1/2 บริษัทอิสต์เอเชียติก(ฝรั่งเศส) ขอทำป่าไม้ตำบลต่างๆ.*

ชมัยโฉม สุนทรสวัสดิ์. (2521). *การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์เกี่ยวกับกิจการป่าไม้ทางภาคเหนือของประเทศไทย ตั้งแต่ พ.ศ. 2439 ถึง พ.ศ. 2475* (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย).

ชัยสิน มณีนันท์. (2557, 4 ธันวาคม). สัมภาษณ์.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, (บ.ก.). (2554). *ประมวลสนธิสัญญา อนุสัญญา ความตกลง บันทึกความเข้าใจ และแผนที่ ระหว่างประเทศไทยกับประเทศอาเซียนเพื่อนบ้าน: กัมพูชา–ลาว–พม่า–มาเลเซีย.* กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษย์ศาสตร์.

ดำรง ทายานิน. (2548). *เกิดเป็นกำมุ: ชีวิตและหมู่บ้าน = Being Kammu my village, my life.* (ปรานี วงษ์เทศ, ผู้แปล). กรุงเทพฯ: มติชน.

บุญช่วย ศรีสวัสดิ์. (2545). *ชาวเขาในไทย.* กรุงเทพฯ: มติชน.

พรม บัวนาค. (2557, 2 ตุลาคม). สัมภาษณ์.

พระวิภาคภูวดล. (2533). *บันทึกการสำรวจและบุกเบิกในแดนสยาม.* (สุมาลี วีระวงศ์, ผู้แปล). กรุงเทพฯ: กรมแผนที่ทหาร.

แมคกิลวารี, ดี. (2537). *กึ่งศตวรรษในหมู่คนไทยและคนลาว: อัตชีวประวัติ.* (จิตราภรณ์ ตันรัตนกุล, ผู้แปล). กรุงเทพฯ: สยามประเทศ.

รัตนาพร เศรษฐกุล. (2529). *ศาลต่างประเทศในภาคเหนือของประเทศไทย พ.ศ.2416-2480* (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตร์มหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย).

รัตนาพร เศรษฐกุล. (2552). *ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจวัฒนธรรมแอ่งเชียงใหม่–ลำพูน.* เชียงใหม่: ซิลค์เวอร์ม.

วรรณชลี บุญมี. (2520). *ความสัมพันธ์กับอังกฤษในบางลักษณะสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเหล้าเจ้าอยู่หัว: การป่าไม้และการเหมืองแร่* (วิทยานิพนธ์, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, กรุงเทพฯ).

วาง บัวนาค. (2557, 2 ตุลาคม). สัมภาษณ์.

สมิธ, เอช. (2544). *ห้าปีในสยาม.* กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

สวัสวดี อ๋องสกุล. (2551). *ประวัติศาสตร์ล้านนา.* กรุงเทพฯ: อมรินทร์.

สวัสวดี อ๋องสกุล. (2534). *หลักฐานประวัติศาสตร์ล้านนาจากเอกสารคัมภีร์ใบลานและพับหนังสา : โครงการปริวรรตคัมภีร์ใบลานและพับหนังสาจากอักษรธรรมล้านนาเป็นอักษรไทยกลาง.* เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

สุวิทย์ ธีรศาศวัต. (2523). *ความสัมพันธ์ไทย–ฝรั่งเศส ร.ศ.112–126 การเสียดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขง.* กรุงเทพฯ: ศึกษิตสยาม.

เหมือนพิมพ์ สุวรรณการศ. (2556). *อุตสาหกรรมป่าไม้กับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของเมืองแพร่ (พ.ศ. 2479-2504)* (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, คณะอักษรศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย).

โอร์ต, พี. (2555). *ล้านนาไทยในแผ่นดินพระพุทธเจ้าหลวง.* (พิษณุ จันทร์วิทัน, ผู้แปล). กรุงเทพฯ: พิมพ์คำ.

Bassenne, M. (1995). *In Laos and Siam.* (Tips & Walter, J., Translator). Bangkok: White Lotus.

De Reinach, L. (1911). *Le Laos.* Paris: E. GUILMOTO.

Évrard, O. (2011). *"Oral History of Livelihoods and Migration under Socialism and Post-Socialism among the Khmu of Northern Laos", in Moving Mountains: Livelihoods and Identities in Post Socialist Southeast Asia.* Vancouver: University of British Columbia.

Le Bar, F. M. (1967). Observations on the movement of Khmu? Into north Thailand. *Journal of the Siam Society. 55*(1), 63-65.

Le Bar, F. M., Hickey, G. C., & Musgrave, J. K. (1964). *Ethnic groups of mainland Southeast Asia.* New Haven: Human Relations Area Files Press.

Lévi, S., (Ed.). (1931). *Exposition coloniale internationale de Paris. Commissariat général–1931: INDOCHINE.* Paris: Société d'éditions géographiques, maritimes et coloniales.

MAE. Bangkok collétion, file 101. Lettre No.1 du Consulat de France à Nan [LUGAN] à Monsieur de la République Française à Bangkok du 15e Janvier 1908.

MAE. Bangkok collétion, file 101. Lettre No.22 du Consulat de France à Nan [LUGAN] à Monsieur de la République Française à Bangkok du 15e Septembre 1910.

MAE. Bangkok collétion, file 275. Lettre No. 27 du Consulat de France à Nan [A. Defrance] à Monsieur Deleassé, Le Ministre des Affaires Étrangère de la République Français à Paris du 29e Juillet 1898.

MAE. Bangkok collétion, file 143. Lettre No. 44 du Ministre de la République au Siam [LEFEVRE-PONTALIS] à Le Présidant du Coneil, Ministre des Affaires Étrangères du 28e Juin 1912.

Manarungsan, S. (1989). *Economic development of Thailand 1850-1950: response to the challenge of the world economy.* Bangkok: Chulalongkorn University.

National Archives of Thailand. (1896). Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance: Report for the Year 1895 on the Trade of Chiangmai.

National Archives of Thailand. (1900). [Diplomatic and Consular Reports]. Report for the Year 1899 on the Trade and Commerce of the Consular District of Chiangmai.

National Archives of Thailand. (1901). [Diplomatic and Consular Reports]. Report for the Year 1900 on the Trade and Commerce of the Consular District of Chiangmai.

National Archives of Thailand. (1902). [Diplomatic and Consular Reports]. Report for the Year 1901 on the Trade and Commerce of the Consular District of Chiangmai.

National Archives of Thailand. (1903). [Diplomatic and Consular Reports]. Report for the Year 1902 on the Trade and Commerce of the Consular District of Chiangmai.

National Archives of Thailand. (1904). [Diplomatic and Consular Reports]. Report for the Year 1903 on the Trade and Commerce of the Consular District of Chiangmai.

National Archives of Thailand. (1905). [Diplomatic and Consular Reports]. Report for the Year 1904 on the Trade and Commerce of the Consular District of Chiangmai.

National Archives of Thailand. (1906). [Diplomatic and Consular Reports]. Report for the Year 1905 on the Trade and Commerce of the Consular District of Chiangmai.

National Archives of Thailand. (1907). [Diplomatic and Consular Reports]. Report for the Year 1906 on the Trade and Commerce of the Consular District of Chiangmai.

National Archives of Thailand. (1908). [Diplomatic and Consular Reports]. Report for the Year 1907 on the Trade and Commerce of the Consular District of Chiangmai.

Phinith, S., Souk-Aloun, P. N., & Thongchanh, V. (1998). *Histoire du pays Lao, de la préhistoire à la république.* Paris: L'Harmattan.

Thompson, V. (1947). *Labor Problems in Southeast Asia.* Yale University.

ທອງສາ ໄຊຍະວົງຄໍາດີ, ບຸນກອງ ທອງສະຫວັດ, ແດງ ພົນສະຫວັນ, ສຸເນດ ໂພທິສາມ, ສົງທອງ ສົງທະບັນຍາ ແລະ ວຽງວິຈິດ ສຸດທິເດດ. (1898). **ປະຫວັດສາດລາວ ເຫຼັ້ມ** III 1893 **ເຖິງປະຈຸບັນ**. ວຽງຈັນ: ກະຊວງສຶກສາແລະກິລາ ສະຖາບັນຄົ້ນຄວ້າ ວິທະຍາສາດສັງຄົມ.